

SZARKA LÁSZLÓ

A kisebbségi kérdés a magyar-csehszlovák kapcsolatokban

A szomszéd ország magyar nemzeti kisebbségek kérdéskörét történeti elemzésnek alávetve alapvetően két dilemmával kell szembenézni. Az egyiket hetven éve a történelem látszólag már eldöntötte: a történeti magyar állam és a többi soknemzetiségű állam felbomlása, átalakulása egyfajta választ adott arra a 18. század vége óta élő kérdésre, egyenjogúsíthatóak-e a régió nemzetei az adott poliglott államalakulatok keretei között vagy az egyenjogúsítás szükségszerű előfeltétele a nemzetek államjogi elhatárolódása.¹ Mindazonáltal a közép-európai nemzeti fejlődés, még inkább a korszakonként fel-felerősödő regionális megfontolások racionális érvanyaga előbb-utóbb ismét felveti a 19. századi dilemma másik – föderalisztikus - megoldási módozatának lehetőségeit.² Hiszen a régió leglátványosabb prosperitás-korszakának, a kiegyezés utáni félévszázadnak a pozitív trendjei éppenúgy ennek az alternatívának a létjogosultságát igazolják, mint az elmúlt hét évtized kudarcainak, katasztrófatömegének, zsákutcáinak közös mementói és az itt élő kis nemzetek megbékélését akadályozó irracionális kizárólagosságok. Magyarán szólva az egész közép-európai kis nemzeti régióban mindmáig a föderalizmus kiépülése jelenthetné a legadekvátabb és legkorszerűbb létformát. Mindez bizonyára csak fokozatosan, rövidebb-hosszabb átmeneti periódusok közbeiktatásával történhet meg, hiszen ma még több feltétele hiányzik, mint amennyi adottnak látszik. Első lépésben szükséges lenne a belső etnikai, regionális és kulturális autonómiák megteremtése, az államközi kapcsolatok új alapokra helyezése gazdasági, kulturális, politikai területen.³

Az 1867. évi kiegyezést követően a magyar, majd 1918 után a román, csehszlovák, jugoszláv nemzetállam-koncepciók meglehet más-más hangsúlyokkal, eltérő etnikai bázison, a különböző korszakok kínálta megoldásokkal - a birtokon belüli státust kívánták véglegesíteni, megfelelkezve közben a nemzeti programok mindegyikében eredetileg fellelhető demokratikus célkitűzésekről. Az államnacionalizmus gyakorlata az eltérések ellenére, fő irányvételében - a nemzeti egyenjogúság elvének visszaszorításában - minden esetben alapjában azonos képletet mutat: a nemzetállam kiépítésére törekedve a kisebbségek jogait szűken értelmezett egyéni jogokra korlátozza: az államnyelv kötelezővé tételével rövid időn belül formálissá akarja tenni vagy egyenesen fel kívánja számolni a kisebbségek iskoláit és más kulturális intézményeit.

A nemzetiségi kérdésnek ez az eszmei és politikai kontextusa növeszti a közép-európai nemzeti-nemzetiségi mozgalmak képviselőinek gondolatvilágában mindmáig gyakran egészen a nemzethalál víziójává a kisebbségek jövőjével, sorsának meghatározásával, alakításával kapcsolatos másik dilemmát. Ha elméletileg a kisebbségek jövőjét a nemzetté válás három alapvariánsával - a külön nemzeti lét kereteinek kialakításával, az eredeti nemzethez való visszatéréssel, illetve a többségi nemzettel való egybeolvadással - lehet prognosztizálni, a gyakorlatban a magyar kisebbségek esetében szinte bizonyosra vehető a vegyes típusú fejlődés, illetve az irracionális, váratlan és esetleges variációk, fejlemények bekövetkezése.⁴ Nevén nevezve a másik dilemmát, arról van szó, vajon az asszimilációs mozgások és a nemzetállami ambíciók érvényesülése marad-e továbbra is a térség etnikai szerkezetének meghatározó folyamata.⁵ Vagy ellenkezőleg, sikerül a régió nemzeteinek és nemzetiségeinek konszenzusra jutnia a tekintetben, hogy a nemzeti közösségek egyetemes érdekei a kultúra minden területén, határoktól függetlenül érvényesülhessenek, s ezáltal az egyre erőteljesebbnek ígérkező gazdasági integrációs folyamatokkal párhuzamosan, alulról, egyszersmind - a nemzetek igényeinek kielégítését szem előtt tartva - belülről is sikerül megalapozni a térség adottságainak leginkább megfelelő föderatív struktúrák kiépülését. Nem mellékes körülmény, hogy - bár ennek az utóbbi folyamatnak minden nemzet hasznát látná -

a magyar kisebbségek számára kínálkozó lehetőségek az anyanemzettel való kapcsolattartás terén jelentős többletnyereséget jelentenének számunkra. Ez a felismerés eddig mint a szomszédaink részéről negatív inspirációként ható félelem a korábbi hasonló koncepciók elsüllyesztésében is jelen volt. Jó lenne hinni, hogy ezt a reakciót egyszer majd felváltja a belátás és a közös érdekek előtérbe helyezése.

Ezeket a meglehetősen elvont, de talán a dolgok képlékenységét is jelző bevezető sorokat a kisebbségi kérdésnek a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban betöltött szerepével, a kisebbségi kérdés államközi szabályozását célzó bilaterális megoldások számbavételével szeretném az alábbiakban némileg érzékletesebbé tenni.

A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK KISEBBSÉG ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség leíró definíciójára 1968 késő őszt Szabó Rezső tett kísérletet. Általános érvényű meghatározását így konkretizálhatjuk: a csehszlovákiai magyarság a magyar anyanyelvű személyeknek 1918 után fokozatosan kialakult, relatíve kompakt egységben élő olyan csoportja, amely az anyanemzettől államhatárokkal elválasztva, történelmileg viszonylag rövid ideje a cseh és szlovák nemzet által létrehozott államban a két többségi nemzettel és a többi nemzeti kisebbségekkel él állami közösségben, az anyanemzetétől eltérő gazdasági, államjogi, politikai, kulturális feltételek között. A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség történelme, hagyományai nagyrészt közösek, nyelve pedig azonos az anyanemzetével. Kultúrája a magyar nemzeti kultúrának, az államszervező nemzetek kultúrájának ötvözete. Lelkialkata formálódó és egyre önállóbb, sajátosabb arculatot ölt. Megvan benne az együvé tartozás tudata és a nemzeti tudat megőrzésének, valamint a nemzetiségi tudat kialakításának akarata.⁶

A néhány ponton falán vitatható, esetenként kiegészíthetőnek tűnő definíció jól exponálja a magyar kisebbségek közös alapsajátosságát: a nemzeti és állami közösséghez való tartozás kettősségét. Ezt a dichotómiát némi eufemizmussal ma is sokan kettős kötődésnek nevezik, holott az elmúlt negyven esztendőben inkább jelentett két szék közötti, padlóközeli állapotot, mintsem valamiféle kiegyensúlyozott kettős kapcsolódást. Ez a kisebbség léthelyzetét, tudatát egyaránt meghatározó kétféle lojalitásigény tükröződött a csehszlovákiai magyarsággal kapcsolatos államközi megfontolásokban, megoldási kísérletekben.

A magyarországi szlovák kisebbség - Szabó Rezső kisebbségdefiníciója alapján - lényegében három ponton különbözik a szlovákiai magyarságtól: kialakulása nem az 1918--1920. évi határváltozásokkal, hanem a 18-19. századi migrációs folyamatokkal (önkéntes gazdasági vándormozgalmakkal, földesúri telepítésekkel, ipari bevándorlással stb.) függött össze. E tekintetben a csehországi magyarság kialakulása sok tekintetben hasonló folyamatok eredőjének tekinthető.

Másrészt a magyarországi szlovák kisebbség ma is jórészt a 1819. század folyamán kialakult bázistelepüléseiben, nyelvszigeteken, nemzetiségi enklávékban él, amelyekre a magyar környezet, (Nyíregyháza) a tömeges magyar bevándorlás és az urbanizációs folyamatok (Békéscsaba, Orosháza) egyaránt immár másfélszáz éven keresztül erőteljesen hatottak. Emellett kétségkívül számításba kell venni a szlovák szórványok felszámolását - a magyar kormányzatok részéről főként iskolapolitikai eszközökkel - szolgáló magyarosításnak ugyancsak huzamos hatásait. Mint ahogy nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1946-1949 közötti magyar-csehszlovák lakosságcsere- egyezmény keretében Csehszlovákiába távozott 73 ezer jórészt fiatal és középkorú szlovák máig kiható hiányát sem az érintett települések etnikai szerkezetében.

A harmadik fontos különbség az akarati tényezőkben megmutatkozó eltérés. Mert lehet ugyan a két világháború között 400.000 szlovákul (is) beszélő népességet a mai szlovák kisebbség számának meghatározásánál alapul venni, vagy a lakosságcsere előkészítő

kormánybizottság összeírásának hasonló adataira hivatkozni, de a legutóbbi népszámlálási adatok tükrében nem lehet kétségbe vonni az immár másfélszáz éve tartó asszimiláció tényeit.⁷ A szlovák anyanyelv és nemzetiség vállalása az elmúlt két évtizedben Magyarországon már semmiféle hátrányos következménnyel nem járt. Az 1982. évi kiegészítő felmérések adatai is azt igazolják, hogy nem statisztikai manipulációk, nem félelmek tükröződnek ezekben a számokban, hanem az asszimiláció előrehaladott állapota.⁸ Ennek figyelmen kívül hagyása aligha használhat a teendők tisztázásában és sürgető megtételében.

A trianoni határok kialakulása után 1920-ban Magyarországon összesen 833.000 magát nem magyar anyanyelvűnek valló személy élt, ami az 1918 előtti történeti Magyarország összes nemzetiségi lakosságának mindössze 10%-át jelentette.⁹ A magyarországi szlovákok száma 141.882 fő volt. Emellett közel 250.000 magyar anyanyelvű személy beszélt szlovákul is (csupán Budapesten és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében több mint 100.000 magyar-szlovák kétnyelvű akadt), akikről valóban okkal feltételezhető, hogy frissen asszimilálódott szlovák származásúak voltak köztük többségben. Az asszimiláció tényének elutasításával csehszlovák részről az első magas szintű magyarcsehszlovák államközi tárgyalásokon 1921-ben az ausztriai Bruckban maga Benes, csehszlovák külügyminiszter is 300.000 főre becsülte a magyarországi szlovákság számát.¹⁰ Az adatok bizonytalansága, az anyanyelv önkéntes bevallására épülő magyar népszámlálások adatainak folyamatos megkérdőjelezése szükségképpen a kiegészítő nemzetiségi felmérések folytatását igényli.

A Szlovákiában és Kárpátalján, tehát az első Csehszlovák Köztársaság területén élő magyar kisebbség az 1910-es adatok szerint 1 milliónál is nagyobb népességet jelentett. Az 1921. évi első csehszlovákiai népszámlálás azonban csupán 761.000 magyar nemzetiségű személyt mutatott ki. Az 1991. évi népszámlálás várhatóan 600.000 körüli magyar kisebbséget regisztrálnak Szlovákiában, ami a kárpátaljai magyarsággal együttesen a hetven év előtti csehszlovákiai népszámlálás abszolút értékeinek megismétlődését jelentheti.¹¹

A két kisebbség a számszerűségeken túlmenően tehát egészen más típusát alkotja a kisebbségeknek, hiszen egymástól kialakulásuk történeti körülményeiben, településszerkezeti, nyelvi, kulturális, tudati jellemzőikben igen jelentős mértékben különböznek. Azok a követelések, amelyek újabban a hazai nemzetiségek, különösen a szlovákok egyes értelmiségi csoportjaiban és Szlovákiában a mechanikus reciprocitás érvényesülését követelik, pusztán a két kisebbség tipológiai különbségeinek megállapításában is diszkriminatív és nacionalista magatartást látnak. Holott a kérdéssel behatóan foglalkozó szakemberek munkái igazolják, a sajátos magyarországi nemzetiségi feltételek és igények pontos felmérése nélkül az amúgyis nehéz helyzetben lévő kisebbségek képtelenek a megújulásra.

HIDAK VAGY HADOSZLOPOK?

A magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban a kisebbségi kérdés kezdettől fogva zavaró tényezőnek számított. Bármily keserves a beismerés, valójában máig ez a helyzet. Pedig nem igaz az a felevés, amelyet az 1949-1979 közötti évtizedek kölcsönös diplomáciai tétlenségének emléke erősít fel, hogy a kérdést nem próbálták volna meg bilaterális megoldásokkal rendezni. Milyen próbálkozásokról is volt szó az elmúlt hetven év alatt? A két világháború közti periódusban mindvégig négy variáns, négy megközelítés létezett: a *határrevízió* erőfeszítései mellett 1921-1922, majd 1937-1938-ban előkészületek történtek *egy kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés* elfogadására.¹² Ezek megghiúsulása miatt 1938 őszéig azonban a másik két megközelítés, illetve eszköz érvényesült. Ezek közül az egyikre, a békeszerződésekben rögzített *nemzetközi kisebbségvédelem* jogi intézményeire a magyar és a csehszlovák diplomácia egyaránt mint szükséges rosszra tekintett. Berzeviczy János, a

felsőház külügyi bizottságának elnöke a Pester Lloyd 1935. január 12-i számában a kisebbségvédelmi fórumok működését egyedül abból a szempontból tartotta fontosnak, nehogy a határrevízió hosszútávú céljai az erőszakos asszimiláció miatt tárgyalanná váljanak.¹³ A negyedik variánst, illetve a másik alkalmazott eljárást Beneš és Bethlen István 1923. szeptemberi tárgyalásain rögzítették: minthogy Beneš szerint a kisebbségi kérdés „az államoknak belügye lévén, nem alkalmas detailba menő szerződések kötésére” és mert a kisebbségvédelem csak a népszövetség illetékes intézményein keresztül érvényesülhet, végül mert „a kérdés belső törvények által már szabályozva van”, Bethlen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérdés „úgy tárgyalandó mint más politikai kérdés”. A kormányok a megállapodás szerint „egymás tudomására hozzák, hogy a másiknak a kérdésben elfoglalt álláspontja mennyiben nehezítené meg a jószomszédi viszony létrejöttét”. Ennek megfelelően „megállapodás történt, hogy nem fog külön kisebbségi szerződés kötteni, hanem *a kérdés folytatólagos politikai tárgyalások anyagát fogja képezni*, mindaddig, amíg teljesen elintézettnek lesz tekinthető mindkét oldalról.”¹⁴

A két világháború között mind Prágában, mind Budapesten tisztában voltak azzal, hogy a határrevízió a nemzetközi kapcsolatokban állandó variánsként, azaz reális elemeken alapuló alternatívaként szerepelt. A két ország, a két kormányzat revízióval kapcsolatos magatartása és felfogása között persze óriási különbségek voltak. A különbségek nagyságát és horderejét plasztikusan tükrözi a budapesti csehszlovák nagykövet egyik 1935. évi jelentésének idevágó elemzése: „Hiszen nekünk nem lenne szükségünk sem a (pozsonyi - Sz. L.) hídfőre, sem pedig a dunai határvonalra, amennyiben ezzel megszerezhetnénk a magyarok barátságát és nem kellene Szlovákia déli határainak katonai biztosításával törődnünk. Próbaképpen megkérdeztem egyik magyar barátomat, milyen garanciákat kapnánk arra vonatkozóan, hogy a magyarok önként lemondanak a Magyar Királyság újrászervezésével kapcsolatos álmaikról. Érdekes választ kaptam: A Szent István-i királyságot 50, 100 vagy akár 1000 év múlva teljes terjedelmében visszaállítják, de ez a mi számunkra valójában előnyt jelentene, hiszen Csehország és Morvaország keleti szomszédjaként Magyarországon, egy hatalmas és erős szövetségesre találnák. Erre azt válaszoltam, hogy az álmokat nem lenne szabad politikai fejtegetések tárgyává tenni...”¹⁵

A magyar kormányzat revíziós külpolitikája Csehszlovákiával szemben jó ideig kizárólag az integrális revízió talaján állt és csak a húszas évek második felében jelentek meg az első distinkciók az etnikai és integrális revízió között, mégpedig a fokozatosság értelmében. Ezek az elképzelések, melyek Bethlen István 1929. évi nagy feltűnést keltő New York Times-beli interjúja tárta világ politikai nyilvánossága elé, a határmenti magyar többségű területek automatikus visszaadásával, a többi területen pedig népszavazások elrendelésével számoltak mint a revízió gyakorlati megvalósításának eszközeivel.¹⁶ Jóllehet a bécsi döntés az etnikai vonalnak jórészt megfelelően - pár száz négyzetkilométernyi különbséggel az 1938. októberében Komáromban tárgyaló szlovák küldöttség által is felajánlott - új határokat eredményezett, bebizonyította, hogy a békés revízió elképzelése az adott viszonyok között fikció és önáltatás maradt.¹⁷

A határrevízió alternatívájának egy rövid második világháború utáni csehszlovák epizódjára is utalhatok: a kisebbségek nélküli Csehszlovákia megteremtése érdekében a Párizsban tárgyaló csehszlovák békeküldöttségnek meghatalmazása volt arra, hogy a magyar kérdés felszámolásos megoldásának nagyhatalmi ellenzése esetén a Csallóközt - a magyar kisebbség teljes kitelepítése fejében - felajánlhatja Magyarországnak. Mint közhírt, a Visinszkij vezette szovjet delegáció masszív támogatása és a menetközben kialakított, csehszlovák szempontból kevésbé fájdalmas belső megoldások (reszlovakizáció, belső széttelepítés) előtérbe kerülése miatt erre a felajánlásra végülis nem került sor.¹⁸

Jóllehet a magyar-szlovák nyelvhatár mindmáig pontosan meghúzható, a határok módosításának lehetőségével aligha lehet a jövőben számolni. A magyar többségű részek

városaiban és falvaiban nagy számú szlovák telepedett le, az új határok kialakítása ennek megfelelően új sérelmeket szülne, nem beszélve a határmódosítás destabilizáló külpolitikai kihatásairól, egyértelműen negatív világpolitikai megítéléséről stb. Jászi és Bibó a maga idejében még joggal tekintette a megegyezéses alapon végrehajtott határkorrekciót a megbékélés alapfeltételének. Minthogy azonban a megegyezés lehetősége ebben a kérdésben akkor is és azóta is kilátástalan ábrándkergetésnek bizonyult, célszerűbb a határok átjárhatóvá tételének nyugat-európai megoldására törekedni, ami a kisebbségek fennmaradása szempontjából valójában ugyanolyan garanciákat kínál, mint a békés revízió utópiája.

A kisebbségek felszámolásának ötlete - a lakosságcsere, részleges határrevízió - formájában 1919-től előbukkant nem kormányzati anyagokban és különböző szakértői előterjesztésekben. A két világháború között a magyar kormány tót kormánybiztosának, Pechány Adolfnak a tevékenységét a magyarországi szlovákság elmagyarosodásának felgyorsítása jellemezte, illetve ez a közelinek hitt cél volt működésének vezérfonala.¹⁹ Ugyanez a szempont vezérelte a benesi csehszlovák kül- és belpolitikát 1943-1948 között, amikor Németország és Magyarország katonai vereségét a csehszlovák állam végleges kisebbségtelenítésére igyekeztek felhasználni.

MÉLYPONT ÉS PERSPEKTÍVÁK

Az 1946. február 27-én Budapesten aláírt magyar- csehszlovák lakosságcsere-egyezmény a kisebbségi kérdés bilaterális megoldását szorgalmazó kísérletek történetének kétségkívül legszomorúbb epizódja, amelynek hatását mindmáig mindkét kisebbség érzi. A 73.000 Csehszlovákiába áttelepült magyarországi szlovák és a lakosságcsere keretében Magyarországra került 69.000 szlovákiai magyar mindmáig elsősorban a hiány rovatban szerepel. A lakosságcsere-egyezményt a csehszlovákiai magyarság teljes belső felszámolásának terveivel kikényszerítő korabeli csehszlovák kormányzat 1945-1948 közötti kisebbségi politikája a kérdés történetének mélypontja, a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban máig érezteti negatív hatását.

Ez a tragikus közzjáték annál inkább befolyásolta az elmúlt évtizedek kisebbségpolitikájának alakulását s vele együtt az államközi kapcsolatok fejlődését, mert Husák személyében a magyar kisebbség felszámolását célul kitűző plánum egyik prominens képviselője állt az 1968. évi nemzetiségi törvényelőkészületek és az úgynevezett normalizációs periódus kisebbségellenes kurzusának hátterében.²⁰

A szigorú belügyként kezeli kisebbségi ügy a magyar diplomácia erőtlen kezdeményezései ellenére 1949 után közel harminc éven át jószerivel alkalmi pohárköszöntőkben, ideologikus párt dokumentumok és kerekre csiszolt közös közlemények szintjén merült fel, majd - a husáki éra utolsó évtizedében - egyre gyakrabban *belügynek* kijáró módon a *belügyi* szervek aktáiban és a Duray-per irataiban. A szocialista internacionalizmus kisebbségpolitikájának zsákutcájából nehéz most kihátrálni, de az újrakezdéshez erre feltétlenül szükség van.

A kisebbségi kérdés a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatoknak meghatározó eleme. Ennek tudatában kölcsönös érdek a kérdés rendezésére irányuló demokratikus belső rendezés, illetve a bilaterális és multilaterális eljárások, szabályozások kezdeményezése, támogatása és összehangolt alkalmazása. Ennek során minden bizonnyal számos vitás helyzet adódik majd: elintézésükre mindaddig, amíg nem jön létre a kisebbségi ügyekkel foglalkozó nemzetközi fórum, magyar-cseh-szlovák konzultációs bizottságot kell létrehozni.

Az egyik legtöbb vitára okot adó kérdés a nemzetiségi többségű, illetve jellegű területeken zajló asszimilációs folyamat megítélése, illetve megállítása. A kisebbség beolvadásának leállítását tekinthetjük ugyanis a pozitív nemzetiségi politika egyedüli hiteles fokmérőjének. E tekintetben a magyar kormányzat helyzete sokkal nehezebb: az anyanyelvét

már csupán hiányosan, a fiatalok esetében pedig egyáltalán nem beszélő magyarországi szlovákok asszimilációja - a fentiekben jelzett okok miatt - jóval előrehaladottabb, mint a szlovákiai magyar kisebbségé. (Ezt a ténymegállapítást viszont nem lenne szabad a mai magyarországi nemzetiségpolitika hitelrontására, reciprok ingerek kiváltására felhasználni. Éppen az asszimiláció tagadása az újabban megduzzadt nemzetiségstatisztikai munkáknak az a közös gyengéje, amely leplezetlenül tárja fel a szerzők mögöttes szándékait.) Ennek a folyamatnak a megállapítására és megfordítására kizárólag akkor nyílnék mód, ha mindkét állam együttesen olyan előnyöket kínál a kisebbség tagjainak, amelyek miatt az elfelejtett anyanyelv újratanulása, a nemzetiségi tudat felébresztése a kisebbség számára valóságos szellemi és anyagi gyarapodást és értéktöbbletet jelenthet: nem csupán a különbözőzés, hanem a kiemelkedés lehetőségét.

Rövidre zárt következtetésekben főként azt szeretném hangsúlyozni, hogy a kisebbségi kérdésnek az államközi kapcsolatokban való pozitív megjelenítése elképzelhetetlen a belső rendezés nélkül, amit viszont a két kisebbség jelenlegi állapotából kiolvashatóan aligha lehet többé csak belügyként kezelni. Annál is inkább, mert az általános érvényű megoldás a kulturális autonómia fogalomkörébe tartozó technikák alkalmazását teszi szükségessé. Ezeket a szélsőségekre egyre inkább hajlamos közvélemény előtt nem lenne szabad azzal kompromittálni, hogy bármiféle autonómia csupán első lépés az elszakadás vagy a polgárháborús állapotok felé. Bizonyos, hogy korszerű öngazgatási struktúra nélkül a legtökéletesebben kitalált európai demokrácia-minták és modellek sem lesznek működőképesek. Márpedig nemzetiségileg vegyes területeken a valós öngazgatás elképzelhetetlen a nemzeti kisebbségek kulturális öngazgatása nélkül. A magyarországi nemzetiségi törvénytervezet véglegesítése és kodifikálása, illetve a meghamisított 1968. évi csehszlovákiai nemzetiségi törvény helyreállítása a huszonkét évvel ezelőtt beígért kiegészítések megteremtik azokat az elemi feltételeket, amelyek mellett értelmüket veszítik körüink a beavatkozás, revízió, erőszakos asszimiláció stb. fogalmait.

A közös megoldások kidolgozásának első fokozatát az érdekegyeztetés jelenti. Az elmúlt évtizedek ilyen irányú kísérleteinek vigasztalan katalógusa vérmérséklettől függően többféle következtetésre készíthet bennünket. Mert bár jól dokumentálható a merev reciprok eljárás korlátolt érvényessége, a reciprocitás elemeitől államközi egyeztetésekben, különösen szerződések, egyezmények esetében aligha lehet teljességgel elvonatkoztatni. Ugyanakkor nem szükséges bizonygatni annak fontosságát, hogy a kisebbségek aktív részvétele nélkül az államközi megoldások - s egyáltalán a kisebbségek ügyének semmilyen megoldása - sem eredményezhet olyan rendezést, amely a kisebbségi öngazgatás alapelveivel összeegyeztethető. Azaz minden rendezésnek szükségképpen a kisebbség szubjektumként való elismeréséből, a kollektív jogok tiszteletbentartásából kellene kiindulnia. A kommunista nemzetállam-konceptióknak, a szocialista internacionalizmus jelszavával leplezett nacionalizmusoknak a térség nemzeti kisebbségei voltak az áldozatai. Jövőbeni felemelkedésüket az államnacionalista tendenciáknak táptalajul szolgáló átmeneti állapotok éppúgy megnehezíthetik, mint az egymással szemben versenyhelyzetként megélt gazdasági felzárkózás.

Éppen ezért tűnik fontosnak például a határkérdések teljes befagyasztása. Az elmúlt évtizedekben megmerevedett és mitizált határok ügye jelzi a régió minden más tekintetben töredező status quo-jának legszilárdabb erődítményét. A határokkal kapcsolatos érzékenységgel nem számolni a következő időszakban nem egyszerűen bűn, hanem politikai rövidlátás és hiba.

Ha tehát végezetül az érdekek és jövőképek egyeztetésén alapuló közös megoldások koordinátáit kívánjuk megadni, úgy a mostani határok tiszteletben tartása mellett a kisebbségek kulturális öngazgatásának és a föderalizmus gazdasági, pszichológiai alapjainak szisztematikus megteremtése tűnik irányadó pontoknak. Hogy ezek a kívánalmak

egyeztethetők-e a magyar nemzeti érdekekkel és az ennél bizonyára improvizatívabb nemzeti létstratégiákkal, azt a fentiek ismeretében ki-ki tekintse a feladat nagyságát, egyszersmind a kudarc kockázatát érzékeltető költői kérdésnek.

Jegyzetek

- 1 A régi Magyarország szerb, román, szlovák nemzeti mozgalmi 1848-tól kezdődően a belső nemzeti autonómiák kialakítását (a vármegyék etnikai elv szerint történő kikerekítését), a soknemzetiségű állam föderatív alapokra helyezését szorgalmazták. Az 1888. évi magyarországi nemzetiségi törvényben kodifikált *egységes magyar politikai nemzet* fogalma még valójában magában rejtette a föderatív értelmezés lehetőségét, de a törvény gyakorlati alkalmazásában már a magyar nemzeti kizárólagosság érvényesült. A Habsburg-monarchia föderalizálódása felé mutató belső nemzeti elhatárolódás 1918 előtt általános érvényű folyamat volt és a Lajtán túli területeken a világháború előtti évtizedben már a gyakorlatban is megmutatkozott. A csehországi, morvaországi cseh- német viszony ilyen értelmű alakulásáról I. pl.: Křen, Jan - Kural, Václav - Brandes, Detlef: *Integration oder Ausgrenzung. Deutsche und Tschechen 1890-1945*, Bremen 1986. 50-57.
- 2 A föderalizmus érvényesülésének akadályairól - egyebek közt a területi viták és a kisebbségi kérdés szülte bizalmatlanságról-sok tekintetben máig mérvadó Bibó 1947. évi elemzése: Bibó István: *A kelet európai kisállamok nyomorúsága*, in: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. Budapest 1986. 247-248.
- 3 A fokozatosság fontosságára figyelmeztet Bibó is: „Demokratizmus és nacionalizmus két közös gyökerű mozgalom, melyek mély összefüggésben vannak, s ha ez megbillen, súlyos zavarokra vezethet. Ez történt Közép- és Kelet Európában, ahol a nemzeti közösségek birtokbavétele és az ember felszabadulása nem kapcsolódtak össze, sőt ellenkezőleg: ezek a nemzetek olyan történelmi pillanatokot éltek meg, melyek ezt látszottak bizonyítani, hogy a múlt nyomasztó politikai és társadalmi hatalmasságainak az összeomlása s a demokráciának a végső konzekvenciáig való vállalása a nemzeti közösséget súlyos kockázatoknak sőt katasztrófáknak teszi ki.” Bibó István: *A kelet-európai kisállamok*, i. m. 219.
- 4 A szomszéd országai magyar kisebbségekre vonatkozó elméleti kérdések és gyakorlati problémák kiváló összefoglalása Szabó Rezső: *A nemzetiségi kérdés és államjogi megoldása*, (Hét, Pozsony, 1969. 1-6. sz.) című tanulmánya. A belső föderalizálódás és a konföderációs típusú folyamatok összehangolásának szükségességéről Köteles Pál idézi Claude Nigoul: *La crise de la société politique* című monográfiáját az Ellenzéki Unió 1989.5-6. számában megjelent tanulmányban:
- 5 Dávid Zoltán: *Magyarok-határaink mentén*, Mozgó Világ 1982. 7. sz. 38-50. Dávid Zoltán tanulmányának angol változatát szlovák részről bírálja; Bobák Ján - Hrnko, Anton: *Nad jednou štatistikou*, Slovenský národ, 1990. 4. sz. 1, 6-7.
- 6 Szabó Rezső: *A nemzetiségi kérdés*, i. m. Hét 1969. 2. sz. 11.
- 7 A magyarországi asszimilációs folyamatokat egyoldalúan, kizárólag mint a magyarosító kormányzati politika következményeit bemutató újabb szlovák tanulmányok szerzője, Ján Bobák minden korábbi szlovák „elemzésen” túlsz, amikor a következőket állítja: „Magyarország létrejötté idején (t.i. a trianoni Magyarország kialakulásakor- Sz. L.) a szlovákok összlétszámát objektíven 600.000-650.000 főre tehetjük. A magyarországi szlovák nemzetiség száma jelentős mértékben meghaladta azoknak a magyar nemzetiségű személyeknek a valódi számát, akik a történelmi Magyarország felbomlását követően Szlovákia területére kerültek.” Bobák szerint az 1921-es csehszlovákiai népszámlálások idején regisztrált 650.000 magyar közt Szlovákiában mintegy 200-250.000 főre tehető azoknak a száma, akik szlovák származásúak és nemzetiségűek voltak de nemzetileg megtörték és tudatlanná, illetve etnikailag közömbössé váltak. - Bobák, Ján: *Kolko Slovákov ešte žije v Maďarsku*, Slovenské národné noviny 1990. 1. sz. 61.
- 8 Az asszimilációs folyamat különböző stádiumait jelzi az 506 nemzetiségi jellegű községben végzett kiegészítő adatgyűjtés közzétett anyaga. A tanácsok bevonásával családokként, illetve háztartásonként igyekeztek felméri „a nemzetiségi kulturális igényű népesség” számát. (Megjegyzendő, hogy 141 községben élnek szlovákok de 33 faluban 10-nél kevesebb személyt lehetett a rendkívül tágra értelmezett szlovák „nemzetiségi kulturális igényűek” csoportjába sorolni. Ugyanakkor a tanácsai minősítés módszere természetesen nem volt alkalmazható a városok, pl. Békéscsaba, Orosháza, Budapest esetében.) A kiegészítő gyűjtés során feldolgozott községekben az 1980. évi népszámlálás adatai szerint összesen 6.067 szlovák nemzetiségű és 9.468 magát szlovák anyanyelvűnek valló személy élt, ami körülbelül az összes magyarországi szlovák kétharmadát jelenti. A tanácsai minősítésen alapuló kiegészítő adatgyűjtés eredményei szerint az említett 141 községben összesen 34.601 egyértelműen szlovák nemzetiségűnek tekinthető személy élt 1980-ban (ez a kétharmados arányt figyelembe véve országosan 52.000 főt jelenthet). Rajtuk kívül a kiegészítő felmérés 15.400 nemzetiségileg vegyes, de nyelvtanilag nem asszimilálódott és 20.571 nemzetiségileg vegyes, nyelvtanilag azonban már elmagyarosodott személyt, összesen tehát 70.572 főt minősített szlovák „nemzetiségi kulturális igényű” magyar állampolgárként. Ez országosan ismét csak a 141 község kétharmados népszámlálási arányszámát alapul véve hozzávetőleg 106.000 embert jelent ami nagyjából megegyezik a szlovák szövetség

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- becslésével. - Az adatokat *Az 1980. évi népszámlálás A nemzetiségi települések adatai*. Budapest 1985 című kötetből vettük.
- 9 Kovács Alajos: *A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Budapest 1936. 26. 1. - V.Ö. Ján Svetoň: *Slováci v Maďarsku Príspevky k štatistickej maďarizácie*, Bratislava 1942.
- 10 Újváry Dezső (szerk.): *Papers and Documents Relatings to the Foreign Relation of Hungary*, Budapest 1946 2 köt. 221., 24. sz. dokumentum.
- 11 Dávid Zoltán: *Magyarok-határaink mentén*, i. m.
- 12 Szarka László: *Kisebbségvédelem, reciprocitás, revízió. Megegyezési kísérletek a nemzetiségi kérdés terén*, in: *Békétlen évtizedek 1918-1938*. Tanulmányok és dokumentumok a magyar-cseh-szlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között. Budapest 1988. 49-50. A bilaterális magyar-csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés megkötésére irányuló próbálkozások, tervezetek diplomáciai vonatkozásaira I. Popély Gyula-Szarka László: *Diplomáciai források a csehszlovákiai magyar kisebbség két világháború közti történetéhez*. Megjelenik a Hungaro-Bohemico-Slovaca 5. köteteként 1991-ben.
- 13 Berzeviczy fejtegetését Miloš Kobr, budapesti csehszlovák követ ismerteti 1935. január 28-i jelentésében. Archiv Ministerstva zahraničnych věci ČSR, Politické zprávy Budapest c. 9/1935.
- 14 Magyar Országos Levéltár, K-63 Külügyminisztérium - Politikai osztály, 1923, 7/4 tétel, fol. 46-77.
- 15 Archiv Ministerstvazahranionychvödt:SR,Poltidézprávy,Budapestc.68/1935.
- 16 Steier Lajos: *Felső-Magyarország és revízió*, Budapest 1933, 47. Bethlen István nyilatkozatának részlete: „Mi a magyar nemzetiséghez tartozó testvéreinket akarjuk visszanyerni és népszavazást kívánunk, amely megállapítja, vajon bizonyos más nemzetiségek is vissza akarnak-e térni hozzánk vagy nem.” Bethlen New York Times-beli interjúja alapján közli Pesti Hírlap, 1930. november 18.
- 17 A magyar revíziós külpolitika Csehszlovákiával kapcsolatos céljairól és úttévesztéséről I. Hoensch Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, Tübingen 1967.-Berenger, Jean: *Le révisionisme hongrois*, in: *Les conséquences de traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et du d orientales*, Strasbourg 1987. 159-172. Bethlen utólagos értékelését I. Bethlen István emlékirata 1944. Budapest 1988. 100-101.
- 18 A csehszlovák béke delegáció belső tanácskozásairól készült sokszorosított jegyzőkönyvek tanúsága szerint Clementis külügyi államtitkár szeptember 23-án a szovjet támogatás tudatában már mint túlhaladott variánst említette a lakosságcsere területi kompenzációval ellensúlyozni kész eredeti csehszlovák elképzelést, Pozústalost M. Hodží, Archiv Národního musea, Praha.
- 19 Tilkovsky Loránt: *A magyarországi szlovákok történetéhez*, Budapest 1989. (Hungaro-Bohemico- Slovaca 3. köt.)
- 20 Janics Kálmán: *A hontalanság évei, A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948*. Bem 1979. - Uő.: *Az eltévedt jogállamiság. Új nemzetiségi alkotmánytörvényt*. Vasárnap, 1990. április 27. 1, 5. I.